"पौरवी रोहिणी नाम बाह्लीकस्यात्मजाऽभवत् । ज्येष्ठा पत्नी महाराज ! दयितानकदुन्दुभेः । लेभे ज्येष्ठं सुतं रामं शारणं शठमेव च । दुर्दमं दमनं श्वभ्रं पिण्डारकमुशीनरम् । चित्रां नाम कुमारीञ्च रोहिणीतनयान् दश" हरिवं० ३६अ०

दुर्दमन त्रि०दुःखेन दम्यतेऽसौ वा० युच् दुःखेन दमनं यस्य वा । १दुःखेन दमनीये २जनमेजयवंशजे कलियुगीये शतानीकात्मजे नृपभेदे । "तिमेर्बृहद्रथस्तस्माच्छ्रुतानीकः सुदासजः । शतानीकाद् दुर्दमनस्तस्यापत्यं महीनरः" भाग० ९। २२।२९

दुर्दर्श त्रि० दुःखेन दृश्यतेऽसौ दुर्+दृश—कर्मणि खल् । द्रष्टुमशक्ये दुःखेन दर्शनयोग्ये । "सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम" गीता । "तं दुर्दर्शं गूढमनुप्रविष्टं गुहापतिं गह्वरेष्ठम् पुराणम्" कठो० वेदे तु दुःखेन दर्शोदर्शनमस्येत्येव वाक्यम् "भाषायां शासियुधिदृशिधृषिमृषिभ्यो युच्" पा० भाषायामेव युचो विधानात् । भाषायां तु युच् । दुर्दर्शन तत्रार्थे त्रि० "विशेषतश्चात्र दुर्दर्शनानि परुषाणि" सुश्रु० ।

दुर्दान्त त्रि० दुःखेन दान्तः दमितः दमि—क्त वा नि० । दुःखेन दमनीये १अशान्ते "एनसा युज्यते राजा दुर्दान्त इति चोच्यते" भा०शा०२४अ० । २कलहे ३वत्सतरे च राजनि० ४शिवे पु० "दीक्षितोऽदीक्षितः क्षान्तो दुर्दान्तोदान्तनाशनः" भा० शा० २८६अ० शिवनामोक्तौ

दुर्दिन न०दुःष्टं दिनम् प्रा०स० । १मेघाच्छन्ने २दिने अमरः दिनस्य प्रकाशकत्वेन मेघावरणेन तथात्वाभावात् तस्य दुष्टत्वम् । "३घनान्धकारे ४वृष्टौ च दुर्दिनं कवयो विदुः" साञ्जः । "दिनस्य अहोरात्रपरत्वेन च रात्रेरपि दुर्दिनशब्दवाच्यता ।' तत्र घनान्धकारे "अनभिज्ञास्तमिस्राणां दुर्दिनेष्वभिसारिकाः" कुमा० वर्षणे "द्विषां विषह्य काकुत्स्थः तत्र नाराचदुर्दिनम्" । "न प्रसेहे निरुद्धार्कमधारावर्षदुर्दिनम्" रघुः ५दुष्टे दिनमात्रे "यदच्युतकथालापरसपीयूषवर्जितम् । तद्दिनं दुर्दिनं प्रोक्तं मेघाच्छन्नं न दुर्दिनम्" शब्दार्थचि०धृतम् ।

दुर्दुरूट त्रि० दुर्+दुल—उत्क्षेपणे कूट पृषो०णिलोपः लस्य रः । १नास्तिके जटा० "कुत्सितानि कुत्सनैः" पा० अस्य समासे परनिपातः मीमांसदुर्दुरूटः नास्तिकमीमांसक इत्यर्थः तस्येश्वरप्रतिषेधेन नास्तिकत्वात् निन्दनीयत्वेन तद्वाचकशब्दस्य परनिपातः ।

दुर्दृशीक न० दुर्+दृश—बा०कर्मणि ईकक् । दुर्दर्शनीये विषे "अजकायं सुदुर्दृशीकं तिरोदधे" ऋ०७।५०।२ "सुदुर्दृशीकं सुदुर्दर्शनम् विषम्" भा० ।

दुर्दृष्ट त्रि० दुष्टं दृष्टम् । रागादिदोषेण दृष्टे "दुर्दृष्टांस्तु पुनर्दृष्ट्वा व्यवहारान् नृपेण तु । सभ्याः सजयिनो दण्ड्या विवादाद्द्विगुणन्दमम्" याज्ञ० "दुर्दृष्टान् स्मृत्याचारप्राप्त धर्मोल्लङ्घनेन रागलोभादिभिरसम्यग्विचारितत्वेनाशङ्क्यमानान् व्यवहारान् पुनः स्वयं सम्यक् विचार्य निश्चितदोषाः पूर्वसभ्याः जयिसहिताः प्रत्येकं विवादे यो दमः पराजितस्य तं द्विगुणन्दाप्याः । अप्राप्तजेतृदण्डविधिपरत्वाद्वचनस्य रागाल्लोभादित्यादिश्लोकेन अपौनरुक्तम् । यदा पुनः साक्षिदोषेण व्यवहारस्य दुर्दृष्टता तदा साक्षिण एव दण्ड्याः न जयी नापि सभ्याः यदा तु राजानुमत्या व्यवहारस्य दुर्दृष्टत्वन्तदासर्व एव राजसहिताः सभ्यादयो दण्डनीयाः । "पादो गच्छति कर्तरि पादः साक्षिणमृच्छति । पादः सभासदः सर्वान् पादो राजानमृच्छति" इति वचनात् । एतच्च प्रत्येकं राजादीनां दोषप्रतिपादनम् न पुनरेकस्यैव पापापूर्वस्य विभागाय, यथोक्तम् "कर्तृसमवायिफलजननस्वभावत्वादपूर्वस्य" मिता० ।

दुर्दैव न० दुष्टं दैवम् । दुरदृष्टे दुर्भाग्ये पापे

दुर्द्यूत न० दुष्टं द्यूतम् प्रा०स० । १कपटद्यूतक्रीडायाम् । "भ्रातरं च विगर्हंश्च ज्येष्ठं दुर्द्यूतदेविनम्" भा०व०८०अ० "अहं हि तावत् सर्वेषां तेषां दुर्द्यूतदेविनाम्" भा०आश्र०८अ०

दुर्द्रिता स्त्री खण्डितलताभेदे जटा०

दुर्द्रुम पु० दुष्टो द्रुमः प्रा०स० । पलाण्डौ राजनि०

दुर्द्धर त्रि०दुःखेन धार्यते दुर्+धृ—कर्मणि खल् । १नरकभेदे २ऋषभौषधौ मेदि० ३पारदे ४भल्लातके राजनि० "दुर्द्धरं दुर्मुखञ्चैभौ शरैर्निन्ये यमक्षयम्" देवीमा०उक्ते ५महिषासुरसेनापतिभेदे पु० । ६परमेश्वरे पु० "दर्पहा दर्पदो दृप्तो दुर्द्धरोऽन्यापराजितः" विष्णुसं० "न शक्यधारणा यस्य प्रणिधानादिषु सर्वोपाधिनिर्मुक्तत्वात्तथापि तत्प्रसादतः कैश्चित् दुःखेन हृदये धार्यते जन्मान्तरसहस्रेषु भावना योगात् तस्माद्दुर्द्धरः "क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् । अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते" भगवद्वचनात्" भा० "सुभुजो दुर्द्धरो वाग्मी" विष्णुसं० अस्य चान्या व्युत्पत्तिः भाष्ये दर्शिता यथा "पृथिव्यादीन्यपि लोकधारकाण्यन्यैर्धारयितुमशक्यानि धारयन्न केनापि